

JOLANTA CHWASTYK-KOWALCZYK* – KIELCE
IZABELA KRASIŃSKA** – KIELCE
PIOTR SŁAWIŃSKI*** – SANDOMIERZ

**CHRZEŚCIJAŃSKIE I STAROZAKONNE SZPITALA NA ŁAMACH
CZASOPISMA „ZDANIE SPRAWY Z CZYNNOCI RADY
GŁÓWNEJ OPIEKUŃCZEJ INSTYTUTÓW DOBROCZYNNYCH
W ROKU...” (1833-1869[1870])**

**CHRISTIAN AND OLD JEWISH HOSPITALS IN THE PAGES
OF THE JOURNAL *ZDANIE SPRAWY Z CZYNNOCI RADY GŁÓWNEJ
OPIEKUŃCZEJ INSTYTUTÓW DOBROCZYNNYCH
W ROKU...* (1833–1869[1870])**

Abstract

Between 1832 and 1870, the Central Welfare Council operated in the Kingdom of Poland and edited its own periodical (annual) entitled *Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku...* It sometimes appeared irregularly and often changed its title. The first issue dated 1833 left the printing presses in 1834, and the last one of 1870 was published in 1872, that is, after the abolition of the Central Welfare Council. The periodical analysed in the article was edited in Warsaw and had an official and

---

* Jolanta Chwastyk-Kowalczyk – prof. nauk humanistycznych, Instytut Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

e-mail: jolanta.chwastyk-kowalczyk@ujk.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3463-6432>

** Izabela Krasieńska – dr hab. w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie bibliologia i informatologia, prof. UJK, Instytut Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

e-mail: izabela.krasinska@ujk.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5897-9333>

*** Piotr Sławiński – dr historii, Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Sandomierzu

e-mail: slawinski@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8729-0845>

normative-legal character. It was published in Polish, and – after the January Uprising – in Polish and Russian; only the last volume was published in Russian. The periodical was issued at a time of bolstered changes taking place in the operation of health care and public charity. It was at that time that today's type of hospitals treating the sick was formed. Due to the supervision of medical and charitable institutions (religious, secular, private), the reports received from them formed the basis for presenting detailed data on their activities in 1833–1870 in the pages of the analysed annual.

The purpose of the article is to present the periodical as a reliable source for research on the multifaceted functioning and financing of Christian and Old Jewish hospitals, as well as public charity institutions operating in the Kingdom of Poland and under the administration of the Central Welfare Council. Owing to the systematically published lists of the members of the Central Welfare Council and the District and Executive Welfare Councils in the reporting year, we are provided with a list of people active in this field in all governorates of the Kingdom of Poland in the years 1833–1870.

In summary, in the analysed annals one can find the history of charitable institutions operating in the Kingdom of Poland, the composition of the boards of directors of health institutions, the systems of operation of hospitals, their equipment, the organization of work, a list of medical personnel, as well as confraternities, religious congregations and various associations involved in charity and treatment.

Keywords: Polish press; official press; hospitals; charitable societies; Kingdom of Poland; 19th century

Translated by Marek Robak-Sobolewski

*****

Rzetelnym źródłem do badań nad wieloaspektowym funkcjonowaniem i finansowaniem chrześcijańskich oraz starozakonnych szpitali są roczniki, będące czasami nieregularnikami, ukazujące się w Warszawie od 1833 roku (wyd. 1834) do 1869[1870] (wyd. 1872) w języku polskim, a także w języku rosyjskim¹ (1864, 1865, 1866², 1867, 1868, 1869[1870] – pt. „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku...”, które bardzo często zmieniały tytuł³. Cechą charakterystyczną analizowanego periodyku jest

¹ „Отчеъ о дѣйствиыхъ больницъ и благотворительныхъ заведеній въ Црствѣ Полькомъ за...”. W wyniku represji popowstaniowych doszło do zlikwidowania (wyrugowania) języka polskiego z sądownictwa, szkół, urzędów i innych instytucji użyteczności publicznej. Wszystkie pisma urzędowe wydawane po 1864 roku drukowane były w języku rosyjskim lub przynajmniej w dwóch wersjach językowych (polska i rosyjska) i tak też jest w przypadku poddanego analizie periodyku.

² Trudno ustalić, czy tom za 1866 rok ukazał się, czy nastąpiła krótka przerwa w wydawaniu, gdyż autorom, pomimo szeroko zakrojonych poszukiwań, nie udało się do przedmiotowego tomu dotrzeć. Podobnie sprawa przedstawia się z tomem za 1868 rok.

³ Autorzy w tytule artykułu podali pierwszy z nich, uwspółcześniając pisownię. W kolejnych latach ukazywania się periodyk miał następujące tytuły: „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1833 tudzież Zbiór urzędzeń i przepisów

uwzględnienie w tytule roku, jakiego dotyczył tom. Stanowiące przedmiot artykułu czasopismo ma charakter urzędowy i normatywno-prawny.

Zbiory są rozproszone w różnych miejscach, np.: Biblioteka Narodowej w Warszawie, Biblioteka Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteka Diecezjalnej w Sandomierzu, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im H. Łopacińskiego w Lublinie oraz zdigitalizowane, dostępne m.in. pod adresem <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=27563&from=FBC>⁴.

szpitali dotyczących” (wyd. 1834); „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1834 tudzież Lista osób, które do jej składu i rad szczegółowych szpitali w tym roku należały” (wyd. 1835); „Zdanie Sprawy Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych z Roku 1835” (wyd. 1836); „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1836 tudzież Lista osób, które do jej składu i rad szczegółowych szpitali w tym roku należały” (wyd. 1838); „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych Królestwa Polskiego za Rok 1838” (wyd. 1839); „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1839” (wyd. 1841); „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1840” (wyd. 1842); „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1841” (wyd. 1843); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1842” (wyd. 1843); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1843 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (wyd. 1844); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1844 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (wyd. 1845); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1845 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (wyd. 1846); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1847” (wyd. 1848); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1854” (wyd. 1855); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1855” (wyd. 1856); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1856” (wyd. 1857); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1857” (wyd. 1858); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1858 (wyd. 1859); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1859” (wyd. 1860); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1860” (wyd. 1861); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za rok 1861” (wyd. 1862); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1863 (wyd. 1864)”; „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1864” = „Отчь о дѣйствияхъ больниц и благотворительныхъ заведеній въ Црствѣ Полькомъ за 1864 годъ” (wyd. 1865); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Innych Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1865” = „Отчь о дѣйствияхъ больниц и благотворительныхъ заведеній въ Црствѣ Полькомъ за 1865 годъ” (wyd. 1867); „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Innych Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1867” = „Отчь о дѣйствияхъ больниц и благотворительныхъ заведеній въ Црствѣ Полькомъ за 1867 годъ” (wyd. 1868); „Отчь о дѣйствияхъ больниц и другихъ благотворительныхъ заведеній въ губерніяхъ Црства Полького за 1869 годъ (с присовокупленіемъ обихъ краткихъ свѣдѣній за первые девять мѣсяцевъ 1870 г.)” (wyd. 1872).

⁴ Ukazało się około 30 roczników.

Celem artykułu jest ukazanie omawianego periodyku jako ważnego źródła do badań nad historią placówek szpitalnych i opiekuńczych, będących pod zarządem Rady Głównej Opiekuńczej (Rady Głównej Opiekuńczej Szpitali) w Królestwie Polskim. Ponadto dzięki systematycznie publikowanym listom osób należących do Składu Rady Głównej Opiekuńczej oraz Rad Opiekuńczych Powiatowych i Szczegółowych (poszczególnych placówek) w roku sprawozdawczym⁵, mamy przegląd osób działających na tym polu we wszystkich guberniach Królestwa Polskiego w określonych w tytule ramach temporalnych. Od 1858 roku dodawano także listy lekarzy pracujących w podległych Radzie Głównej Opiekuńczej placówkach⁶.

Posłużono się jakościową analizą zawartości prasy oraz historyczno-krytycznej analizy dokumentów. Kolejne roczniki periodyku były legalnymi wydawnictwami, każdy bowiem zawierał informację, że ukazał się za pozwoleniem cenzury rządowej.

Omawiane pismo nie zostało odnotowane w następujących opracowaniach: Witold Giełżyński, *Prasa warszawska 1661-1914*, Warszawa 1962; *Prasa polska w latach 1661-1864*, pod red. Jerzego Łojka, Warszawa 1976; *Prasa polska w latach 1864-1918*, pod red. Jerzego Łojka, Warszawa 1976. Nie było też do tej pory przedmiotem zainteresowania historyków prasy. Periodyk był jednak znany uczonym, którzy zajmowali się sprawami dobroczynności i szpitalnictwa w XIX wieku. Dla przykładu można podać prace Marii Bęc⁷, Elżbiety Mazur⁸, Daniela Grynberga, Grażyny Pawlak, Macieja Sadowskiego⁹ bądź Czesława Kępskiego¹⁰.

W pierwszej połowie XIX wieku sfinalizował się proces przekształcania szpitali w zakłady lecznicze w obecnym znaczeniu. Wyodrębniły się one ze szpitali, jednak nazwa jest myląca, ponieważ w dzisiejszym rozumieniu oznaczały one przytułki (np. szpitale parafialne). Przełomowe w skutkach okazały się w zasadzie dwa akty prawne. Pierwszy wydany w 1817 roku *Urządzenia i przepisy szczególne administracji miejscowej szpitalów i funduszów*. Wszystkie szpitale podlegały Radzie Ogólnej Dozorczej Szpitali funkcjonującej przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji¹¹. Dopiero ukaz dla szpitali cywilnych z 18 lutego / 2 marca 1842 roku¹² przekształcał szpitale parafialne w domy schronienia dla starców i kalek. Ukaz

⁵ Np. „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1840” (1842) s. 331-335; „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1843 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (1844) s. 64-96.

⁶ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1858” (1859) s. 167-179.

⁷ Zob.: M. Bęc, *Dzieje i rozwój opieki zdrowotnej w Sandomierzu w latach 1795-1939*, Sandomierz 2016.

⁸ Zob.: E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie w XIX wieku*, Warszawa 1999; też, *Szpitale w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa 2008.

⁹ Zob.: D. Grinberg, E. Mazur, G. Pawlak, M. Sadowski, *Res sacra miser. Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Warszawa 2015.

¹⁰ Zob.: C. Kępski, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka*, Lublin 2002.

¹¹ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, 4 (1817) s. 54-73.

¹² „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, 30 (1842) s. 4-89.

ten wprowadził w Królestwie Polskim nowoczesny system organizacyjny szpitali, które miały zajmować się działalnością leczniczą¹³.

W miejsce Rady Głównej Dozorczej Szpitali postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z 16/28 sierpnia 1832 roku powołano Radę Główną Opiekuńczą¹⁴. Podlegała ona Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego. Jednocześnie istniejące przy komisjach wojewódzkich rady dozorcze szpitali zostały zastąpione przez rady szczegółowe opiekuńcze dla każdej placówki oddzielnie. Prezesem Rady Głównej Opiekuńczej z urzędu był dyrektor generalny poczt. Członkami rad szczegółowych opiekuńczych byli: opiekun przydujący, trzech obywatele znani z dobroczynności i lekarz. Powoływała ich Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego na wniosek Rady Głównej Opiekuńczej. Ponadto jedna z rad szczegółowych w obwodzie (powiecie) była Radą Opiekuńczą Obwodową. Rada Główna Opiekuńcza nadzorowała ochronki dla dzieci, zakłady dla chorych, ubogich, sierot i podrzutków. Rady szczegółowe zarządzały majątkiem poszczególnych zakładów lub szpitali, podejmowały decyzje w sprawie przyjęcia pensjonariuszy i w kwestii umorzenia kosztów leczenia, zawierały umowy na dostawę żywności oraz lekarstw, przygotowywały roczne preliminarze budżetowe. Rady szczegółowe zobowiązane były składać raporty roczne do Rady Głównej Opiekuńczej. Stanowiły one podstawę do ogólnych zestawień sprawozdawczych w omawianym czasopiśmie. Wzmiankowana wcześniej ustawa dla szpitali cywilnych z 1842 roku spowodowała, że szpitale i zakłady dobroczynne przeszły pod władzę Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Rada Główna Opiekuńcza stała się organem o ograniczonych kompetencjach. Samodzielnie mogła jedynie zatwierdzać budżety, sprawdzać sprawozdania, rachunki i pokwitowania, przygotowywać przepisy dla rad szczegółowych. Za zgodą Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych Rada Główna Opiekuńcza nadzorowała istniejące zakłady. Przewodniczył jej prezes, powoływany przez cesarza. Ciężar zarządzania dobroczynnością w guberniach spoczywał na gubernatorach cywilnych, którzy byli zobowiązani do ścisłej współpracy z Radą Główną Opiekuńczą. Ponadto towarzystwa dobroczynne działające poza strukturą Rady musiały składać jej sprawozdania z działalności. Radzie Głównej Opiekuńczej podlegały zakłady dobroczynne prowadzone przez Kościół. Zarząd szpitalami parafialnymi należał do dozorów parafialnych, tworzonych przez parafian i proboszcza. Szpitale te zaczęto nazywać domami schronienia dla starców i kalek. Opiekę nad innowiercami sprawowały kolegia kościelne dla ewangelików i dozory bóżnicze dla Żydów. Były one podporządkowane Radzie Szczegółowej Obwodowej z danego terenu. Po zlikwidowaniu Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych w 1868 roku sprawami Rady Głównej Opiekuńczej zarządzał Komitet Urządzący. Ukazem z 19 czerwca / 1 lipca 1870 roku Rada Główna Opiekuńcza i Rady Szczegółowe zostały zniesione. Zakłady dobroczynne przeszły pod zarząd Ministerstwa Spraw

¹³ Z. Podgórska-Klawe, *Od hospicjum do współczesnego szpitala. Rozwój historyczny problematyki szpitalnej w Polsce do końca XIX wieku*, Wrocław [i in.] 1981, s. 62-63.

¹⁴ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, 15 (1834) s. 8-25.

Wewnętrznych, a bezpośredni nadzór sprawowały gubernialne i powiatowe rady dobroczynności publicznej¹⁵.

Każdy numer analizowanego pisma miał motto zamieszczone na stronie tytułowej. Oto wybranych kilka z nich: „Dopełnienie świętej ofiary miłosierdzia i ratunku najpotrzebniejszego ludziom współbliźnim, stanowi najmilszą ofiarę w obliczu Boga, mądrości i miłosierdzia” (1833-1834); Daniel Foé: „Faire l’aumône n’est pas faire la charité” (1839); z Ewangelii Mateusza XXV: „Coście uczynili jednemu z tych braci moich najmniejszych, mnieście uczynili” (1854); Alph. Esquiros: „La charité la prière, aux yeux même de la foi l’hôpital es une église ou l’on assiste Dien dans sca malades” (1860); „Będziesz miłował bliźniego twego, jak siebie samego, nie słowem, ani językiem, ale uczynkiem i prawdą” (1861).

W jednym z początkowych roczników czytamy: „Coraz szerzej rozlewające się światło w czasach obecnych – coraz głębiej rozwijający się ogólny postęp moralny, nigdzie bardziej wydatnymi być nie mogą (...) – jak na praktycznej drodze wsparcia cierpiącej ludzkości”¹⁶. I takie przesłanie towarzyszyło Zarządowi Rady Głównej Opiekuńczej przez cały okres funkcjonowania.

Rocznik drukowano zawsze w zakładach warszawskich: od 1833 do 1837 roku była to Drukarnia Onufrego Łątkiewicza; od 1838 do 1840 – Drukarnia przy ul. Rymarskiej 744; od 1841 do 1843 – Drukarnia Rządowa; w 1844 roku – Drukarnia Jana Wróblewskiego; od 1845 do 1847 roku – Drukarnia Rządowa przy ul. Miodowej 482; najdłużej – od 1848 do 1865 roku – Drukarnia Samuela Orgelbranda Księgarza i Typografa przy ul. Miodowej 496; od 1866-1867 roku do końca edycji periodyku – ponownie Drukarnia Rządowa. Format wahał się od 18 do 19,5 cm x 23 do 28 cm.

Objętość wynosiła od 24 do 388 stron. Mierzona w setkach liczba stron wynikała ze zwiększającej się stopniowo liczby szpitali i rozmaitych placówek opiekuńczych oraz z innego sposobu prezentacji sprawozdań. Z czasem zamiast drukowania sprawozdań poszczególnych placówek, publikowano dane zbiorcze w tabelach, co pozwoliło na stopniowe zmniejszenie objętości pisma. Czasami, poza listami zbiorczymi, największe placówki warszawskie były dodatkowo raportowane indywidualnie. Tabele były drukowane na składanych wieloformatowych arkuszach zawierających zestawienia statystyczne.

Po zmianie układu sprawozdań nadal wyszczególniano liczbę placówek w poszczególnych guberniach. Dane liczbowe grupowano z podziałem na Warszawę i prowincję następująco: *Dane szpitalne, czas pobytu chorych, śmiertelność*. Poza szpitalami placówki podzielono na: *Zakłady schronienia oraz przytulku i pracy; Domy przytulku; Zakłady Wychowania; Instytuty Głuchoniemych i Ociemniałych;*

¹⁵ Kępski, *Idea miłosierdzia*, s. 61-65; D. Lewandowska, *Organizacja opieki i pomocy społecznej oraz dobroczynności w Królestwie Polskim. Rada Główna Opiekuńcza Szpitali. Towarzystwa dobroczynne (1817-1870)*, w: *Urzednicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. nauk. A. Kulecka, Warszawa 2017, s. 203-223; B. Urbanek, *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809-1914*, Wrocław [2001], s. 156-166; Z. Podgórska-Klawe, *Szpitalne warszawskie 1388-1945*, Warszawa 1975, s. 146-207.

¹⁶ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1840” (1842) s. I.

Instytut Ochrony Ubogich Dzieci; Instytut Moralnie Zaniebanych Dzieci. Kolejne dane obejmowały: *Ogólną opiekę nad ubogimi* (wszystkich wyznań, ze zdecydowaną przewagą katolików); *Zasilki od rządu i darowizny przez osoby prywatne poczynione na rzecz osób ubogich i instytutów; Zasilki z kas rządowych; Wykaz środków wydanych na budowę szpitali; Wykaz podziału 5% Funduszu z Kas Miejskich; Wykaz podziału funduszy z Kwesty Wielkotypodniowej i wreszcie z dopłat pięciogroszowych od biletów na widowiska publiczne.* Następnie odnajdujemy *Szczegółowy obraz ruchu ludności Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim* za dany rok sprawozdawczy, także *Wykaz wszelkich dochodów na rzecz zakładów dobroczynnych, Wykaz wydatków na opędzenie potrzeb oraz Zbiorowy obraz stanu remanentów i kapitałów zakładów dobroczynnych stanowiących.* Całość wieńczyła *Lista osób należących do Składu Rady Głównej Opiekuńczej Zakładów Dobroczynnych oraz Rad Opiekuńczych Powiatowych i Szczegółowych.*

Warto odnotować, że kilka razy dołączono do sprawozdań – w latach: 1835-1836 – spis alfabetyczny zużytych medykamentów w języku łacińskim we wszystkich podległych Radzie Głównej Opiekuńczej placówkach¹⁷. Składał się z dwóch części: pierwsza obejmowała środki lekarskie pojedyncze, złożone, sporządzane mikstury oraz ich objaśnienia i ceny naczyń; druga – dokładne receptury lekarstw złożonych. Farmakopea szpitalna oparta była na Farmakopei krajowej z 1817 roku. W późniejszych latach z tego zrezygnowano, podawane były tylko zbiorcze koszty zużytych lekarstw.

Od 1855 roku podawano bardziej szczegółowy wykaz rozporządzeń dotyczących zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim¹⁸. Rok później *Wykaz oznaczający: dzienną ludność, stosunek śmiertelności i czas pobytu chorych i ubogich; Wykaz oznaczający: ruch liczby chorych korzystających z kuracji poliklinicznej w ambulatoriach urządzonych; Wykaz oznaczający: podług etatów liczbę łóżek i miejsc każdego Instytutu, tudzież liczbę chorych i ubogich w ciągu roku utrzymywanych*¹⁹.

Rada Główna Opiekuńcza miała istotne zadanie, zarządzała bowiem placówkami we wszystkich guberniach Królestwa Polskiego. Przykładowo w 1837 roku 38 szpitalami, a w 1838 – 43²⁰, w 1839 – 53²¹, 1840 – 54²². W 1841 roku zarządzała – 58 szpitalami (z czego w Warszawie – 11, w guberni mazowieckiej – 6,

¹⁷ „Zdanie Sprawy Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych z Roku 1835” (1836) s. 236-304; „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1836 tudzież Lista osób, które do jej składu i rad szczegółowych szpitali w tym roku należały” (1838) s. 132-304.

¹⁸ „Zdanie Sprawy z Działów Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1855” (1856) s. 31-37; „Zdanie Sprawy z Działów Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1856” (1857) s. 27-43.

¹⁹ „Zdanie Sprawy z Działów Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1856” (1857) s. 13-27.

²⁰ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych Królestwa Polskiego za Rok 1838” (1839) s. 7.

²¹ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1839” (1841) s. 5.

²² „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1840” (1842) s. III.

w guberni kieleckiej – 3, w guberni sandomierskiej – 2, w guberni kaliskiej – 10, w guberni lubelskiej – 17, w guberni płockiej – 4, w guberni podlaskiej – 4, w guberni augustowskiej – 1). Zwiększająca się liczba szpitali i rozszerzenie ich działań spowodowały zmianę ustawy zarządu szpitali przez Postanowienia Rady Administracyjnej z 16 i 28 sierpnia 1840 roku²³. Rok później podlegały jej 63 placówki²⁴, w 1843 – 43²⁵, w latach 1844-1853 – 46²⁶. Niektóre remontowano lub zamykano z powodu braku środków, przybywały też inne. I tak np. w 1854 roku Rada Główna Opiekuńcza czuwała nad 56 szpitalami, 7 domami przytułkami, 6 głównymi domami przytułkami na prowincji, 4 domami wychowania, 9 salami ochrony, co stanowiło w sumie 82 placówki²⁷. W 1860 roku – 92²⁸, w następnym – 93²⁹, by w 1865 roku dojść do 131 placówek³⁰. W 1867 roku liczba ich wzrosła do 134³¹.

Do złożenia sprawozdań w omawianym czasopiśmie były zobowiązane następujące placówki (według kolejności druku): w Warszawie – Szpital Dzieciątka Jezus³²; Szpital Św. Łazarza³³; Szpital Braci Miłosierdzia – bonifratrów (Św. Jana Bożego)³⁴; Szpital Św. Ducha Panien Marcinkanek w połączeniu ze szpitalem w Mieni w powiecie nowomińskim; Szpital Starozakonnych³⁵; Instytut Oftalmiczny Fundacji Ś.P. Księcia Edwarda Lubomirskiego; Szpital Miejski Św. Ducha i Panny

²³ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1841” (1843) s. V

²⁴ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1842” (1843) s. IX.

²⁵ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1843 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (1844) s. 5.

²⁶ Zob. np. „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1844 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (1845) s. 5; „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1845 ogłoszone przez Radę Główną Opiekuńczą Zakładów Dobroczynnych” (1846) s. 4; „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1847” (1848) s. 4.

²⁷ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1854” (1855) s. 5.

²⁸ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1860” (1861) s. 5.

²⁹ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1861” (1862) s. 3.

³⁰ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Innych Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1865” (1867) s. 18.

³¹ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Innych Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1867” (1868) s. 10.

³² Zob. J. Bartoszewicz, *Historia Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*, Warszawa 1870.

³³ Zob. F. Giedroyc, *Rys historyczny Szpitala św. Łazarza w Warszawie*, Warszawa 1897.

³⁴ Zob. M.M. Łobozek, *Szpital Św. Jana Bożego w Warszawie (1650-1944)*, w: *Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu*, red. S. Stabryła, R.M. Zawadzki, Kraków 2003, s. 109-122.

³⁵ Zob. F. Seltzer, *Szpital Starozakonnych w Warszawie. Szkic historyczno-statystyczny (z autentycznych źródeł)*, Warszawa 1870.

Maryi (dom starców dla mieszkańców Warszawy na 70 osób)³⁶; Szpital Ewangelicki przy ul. Karmelickiej; Dom Zdrowia dla zamożniejszych pacjentów³⁷; Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności³⁸; Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych³⁹; Szpital Św. Rocha⁴⁰; Instytut Św. Kazimierza mieszczący się na Tamce na Powiślu (siostry miłosierdzia; trudnił się wychowaniem sierot płci żeńskiej, mieścił nowicjat, był przytułkiem dla inwalidek i emerytek potrzebujących pomocy)⁴¹; Dom Przytułku i Pracy⁴² oraz Instytut Moralnie Zaniedbanych Dzieci⁴³.

Ze szpitali prowincjonalnych: Szpital we Włocławku, Szpital Św. Ducha w Rawie, Szpital Św. Tadeusza w Łowiczu, Szpital Św. Aleksandra w Kielcach⁴⁴, Szpital Św. Mikołaja w Busku, Szpital Św. Jerzego i Babek w Pilicy⁴⁵, Szpital

---

³⁶ Szpital Św. Ducha za murami, przy Bramie Nowomiejskiej powstał w 1388 roku i stanowił własność miasta Warszawy. W 1828 roku przeniesiono go na ul. Przyrynek i połączono z nowomiejskim Szpitalem Najświętszej Maryi Panny. Odtąd funkcjonował jako Miejski Dom Schronienia Starców Św. Ducha i Najświętszej Maryi Panny. Dawał schronienie starszkom. M. Osiecka, *Szpitala warszawskie w świetle akt Komisji Województwa Mazowieckiego z lat 1815-1867*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 24 (2017) s. 215.

³⁷ Była to pierwsza lecznica, która przyjmowała pacjentów jedynie na kurację. Środki na jej zorganizowanie pochodziły z zapisu testamentowego Urszuli z Potockich Wielopolskiej. Na kuracji przebywali chorzy obu płci, nie przyjmowano jednak osób psychicznie chorych (obłąkanych), kalek i chorych chronicznie. Za pobyt w placówce należało zapłacić. W 1843 roku Dom Zdrowia został zlikwidowany. Osiecka, *Szpitala warszawskie*, s. 213.

³⁸ O Warszawskim Towarzystwie Dobroczynności Zob. H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814-1914*, Warszawa 2002; C. Kępski, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815-1914)*, Lublin 1993, s. 63-80.

³⁹ Zob. np. W. Nowicki, *Dzieje Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie 1817-1917. Z okazji jubileuszu tegoż Instytutu dnia 23 października 1917 r.*, Warszawa 1918; A. Kierzek, *Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie w latach siedemdziesiątych XIX stulecia*, „Otorynolaryngologia”, 14 (2015) nr 2, s. 74-78.

⁴⁰ Zob. F. Czajewicz, *Rys historyczny Szpitala Śgo Rocha w Warszawie*, Warszawa 1872.

⁴¹ A. Schletz, *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce. Karta z dziejów społecznych Kościoła*, Kraków 1960, s. 20-23; E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2 (2011) s. 294.

⁴² Do będącego rodzajem łagodnego więzienia Domu Przytułku i Pracy przyjmowano nie tylko kaleki, ale również ludzi z marginesu społecznego (włóczęgów i żebraków). D. Janicka, *O zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa w II Rzeczypospolitej (1918-1939). Studium historycznoprawne*, „Archiwum Kryminologii”, 41 (2019) nr 1, s. 470; M. Surdacki, *Szpitala w służbie dawnego społeczeństwa polskiego. Próba typologizacji*, „Medycyna Nowożytna”, 23 (2017) z. 1, s. 46.

⁴³ Instytut Moralnie Zaniedbanych Dzieci funkcjonował od 1830 roku przy ul. Okopowej w Warszawie. Powstał z ofiar dobroczynnych m.in. Judyty Jakubowiczowej. Początkowo otaczał opieką tylko 10 małych pensjonariuszy, ale od 1835 roku był w stanie pomóc jednorazowo 28 dzieciom. F. Walczakiewicz, *Dzieje Instytutu Moralnej Poprawy Dzieci i krótka historia kościoła w Mokotowie*, Warszawa 1898, s. 56-59.

⁴⁴ Zob. S. Koba, *Z historii lecznictwa kieleckiego XIX wieku*, Kielce 1973, s. 86-162.

⁴⁵ Zob. H. Błażkiewicz, *Parafia Pilica w latach niewoli narodowej*, „Nasza Przeszość”, 59 (1983) s. 260-261.

Św. Aleksandra w Radomiu⁴⁶, Szpital Św. Ducha i Św. Hieronima Sióstr Miłosierdzia w Sandomierzu⁴⁷, Szpital Starozakonnych w Kaliszu⁴⁸, Szpital Chrześcijański (Św. Trójcy) w Kaliszu⁴⁹, Szpital Wszystkich Świętych w Wieluniu, Szpital w Częstochowie, Szpital – Dom Schronienia w Łądku, Szpital w Piotrkowie, Szpital w Koninie, Szpital w Koniecpolu. Ponadto: Szpital Św. Józefa (Syfilitycznych) w Lublinie, Szpital Sióstr Miłosierdzia w Lublinie⁵⁰, Szpital Braci Miłosierdzia w Lublinie, Szpital Św. Ducha w Lublinie, Szpital Ewangelicki – Dom Schronienia w Lublinie, Szpital Starozakonnych w Lublinie, Zakład Ubogich Bractwa Miłosierdzia w Lublinie, Szpital Św. Łazarza (Syfilitycznych) w Zamościu, Instytut Ubogich Św. Ducha w Zamościu, Szpital Starozakonnych w Zamościu, Szpital Sióstr Miłosierdzia w Szczebrzeszynie⁵¹, Szpital Starozakonnych w Szczebrzeszynie, Szpital Św. Ducha i Św. Łazarza w Krasnymstawie, Szpital Ubogich Obrządku Rzymsko-Katolickiego w Chełmie, Szpital Ubogich Obrządku Greko-Unickiego w Chełmie, Szpital Św. Ducha – Domu Schronienia w Hrubieszowie⁵², Szpital w Puławach, Szpital Św. Aleksego (Syfilitycznych) w Płocku, Szpital Św. Trójcy Sióstr Miłosierdzia w Płocku⁵³, Szpital Starozakonnych w Płocku, Szpital Sióstr Miłosierdzia w Pułtusku⁵⁴, Szpital Maryjński w Siedlcach, Szpital Starozakonnych w Międzyrzeczu, Szpital w Maciejowicach, Szpital Św. Stanisława w Szczuczynie⁵⁵, Dom Przytułku w Górze Kalwarii, Szpital w Łowiczu, Szpital w Radomsku, Szpital

⁴⁶ Zob. J. Sekulski, *Encyklopedia Radomia*, Radom 2012, s. 315.

⁴⁷ Zob. Bęc, *Dzieje i rozwój*, s. 37-69.

⁴⁸ Powstał w 1836 roku z inicjatywy Ludwika Mamrotha i Michała Morgensterna dla Żydów, którzy nie chcieli leczyć się w szpitalach chrześcijańskich, ponieważ nie przestrzegano w tych placówkach ich obyczajów. Fundusze na utrzymanie Szpitala Starozakonnych w Kaliszu pochodziły m.in. z dodatkowych opłat od drobiu i mięsa koszernego. J.T. Marcinkowski, A. Bajek, I. Galewska, *Historia szpitalnictwa w Kaliszu*, „Hygeia Public Health”, 46 (2011) nr 2, s. 296.

⁴⁹ Szpital Św. Trójcy w Kaliszu założony został w 1358 roku. Od 1832 roku opiekę nad szpitalem przejęła Rada Szczegółowa Opiekuńcza. Pierwszym stałym lekarzem był Ernst Leonharol. W latach 1855-1857 utworzono pierwszy specjalistyczny oddział, gdzie leczono tzw. chorych wenerycznych. W 1865 roku opiekę nad szpitalem oraz pacjentami przejęło 5 sióstr miłosierdzia. Wkrótce wróciły one do Warszawy oskarżone o wprowadzenie w placówce leczniczej „reżimu zakonnego”. Marcinkowski, Bajek, Galewska, *Historia szpitalnictwa*, s. 295-296.

⁵⁰ Zob. szerzej: A. Puszka, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Zakonu Sióstr Miłosierdzia Wincentego à Paulo w Lublinie w XIX i XX wieku*, Lublin 2013.

⁵¹ Założony w 1812 roku i znany też jako Szpital dla Ubogich i Sierot w Szczebrzeszynie. H.A. Jurczak, *Siostra Augusta Sikorska (1834-1919)*, „Nasza Przeszłość”, 86 (1996) s. 250.

⁵² M. Mądzik, *Z dziejów hrubieszowskich zakładów dobroczynnych w XIX stuleciu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia”, 54/55 (1999/2000), s. 391-398. Warto dodać, że przy poparciu Rady Głównej Opiekuńczej udało się zbudować w Hrubieszowie również szpital dla ludności żydowskiej. Był on jednak niewielki i ciągle borykał się z trudnościami na pozyskanie środków niezbędnych na utrzymanie.

⁵³ Zob. szerzej: A. Gretkowski, *Siostry szarytki w Szpitalu św. Trójcy w Płocku*, „Notatki Płockie”, 50 (2005) nr 2, s. 6-10.

⁵⁴ Tenże, *Posługa szpitalna sióstr szarytek w Pułtusku w latach 1727-1980*, „Notatki Płockie”, 60 (2015) nr 2, s. 3-7.

⁵⁵ Zob. J. Siemion, *Dzieje miasta i gminy Szczuczyn*, Szczuczyn 2013, s. 54-56, <http://bekszczuczyn.pl/wp-content/uploads/2021/03/Dzieje-miasta-i-gminy-Szczuczyn.pdf> (dostęp: 10.05.2021).

Św. Ducha w Łomży, Szpital w Suwałkach. W wykazach rocznych odnajdujemy zwizualizowane tabelarycznie dane o tym, kim się szpitale opiekowały: chorymi, ubogimi kalekami, sierotami na wychowaniu. Oprócz podopiecznych znajdujących się w murach Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie, objętych spisami, Rada Główna Opiekuńcza utrzymywała wychowanków umieszczanych w okolicznych wsiach. Przykładowo w 1841 roku we wszystkich szpitalach gubernialnych znajdowało się 26 628 podopiecznych⁵⁶. Do tego należy dodać liczbę dzieci ze Szpitala Dzieciątka Jezus oddanych na wykarmienie – 1796, co razem daje 28 424 osoby⁵⁷.

Poznajemy także statystyki dzienne, jak również śmiertelność i czas pobytu w podległych Radzie Głównej Opiekuńczej placówkach. W omawianym przykładzie roku wynosiła ona: śmiertelność od 1 do 14%, a czas pobytu wynosił średnio w Warszawie 21 dni, na prowincji 36 dni. Opracowujący sprawozdanie zastrzegli, że przytoczone dane nie obrazują w pełni skali potrzeb ubogich, którzy zostali objęci opieką. Niektóre bowiem placówki nie podlegały Radzie Głównej Opiekuńczej, takie jak np. Towarzystwo Dobroczynności w Warszawie zajmujące się kalekami, starcami i sierotami pochodzącymi z tego miasta, jak również szpitale parafialne i kościelne, Domy przytułku w Warszawie i Górze Kalwarii, do których trafiali żebracy ze stolicy Królestwa Polskiego.

Periodyk był miejscem, gdzie ogłaszano wszystkie nowe przepisy, jakie zostały wydane przez władze Kongresówki dotyczące zasad działania podległych jej szpitali i innych instytucji dobroczynnych. Informowano o rozpoczętych lub zakończonych pracach budowlanych, remontach poszczególnych placówek w podległych guberniach. Powiadamiano o przyznanych nagrodach przez księcia namiestnika Królestwa Polskiego wyróżniającym się osobom za ich ofiarną pracę na rzecz chorych i potrzebujących. Przykładowo w 1841 roku były to złote krzyże na łańcuszkach, które otrzymały siostry miłosierdzia Anna Jagodzińska i Apolonia Bronikowska pracujące w Szpitalu Dzieciątka Jezus⁵⁸.

W piśmie zamieszczano szczegółowe zestawienia i wykazy źródeł dochodów, które pokrywały funkcjonowanie szpitali, przytułków, instytucji: darów od osób prywatnych (zapisy testamentowe, akty donacyjne, legaty) i instytucji; funduszy skarbowych; zasiłków rządowych; kontyngentów; 5% funduszu z kas miejskich (wynikające z przepisów ustanowionych przez Radę Administracyjną w 1835 roku). Ponadto z kwesty wielkotygodniowej i innych kwest przeprowadzanych w domach, kościołach oraz na balach, zabawach, koncertach, loteriach fantowych, przedstawieniach amatorskich; z widowisk – dopłacane 5 groszy do biletu na ten cel (nazywano to funduszem pięciogroszówek dopłacanych do biletów na różne widowiska); zwrotów kosztów kuracyjnych i opłat dziennych od chorych; prowizji od kapitałów; z puszek jałmużnych; z posługi pogrzebowej (np. szpital ewangelicki, starozakonny); z wynajęcia karawanu; z czynszów i dzierżawy; z kar policyjnych; skarbonek; z kuponów odciętych od listów zastawnych; opłat groszowego od mięsa koszerne (dotyczy szpitali starozakonnych); z podatku od wyszynku soli

⁵⁶ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1841” (1843) s. VIII-IX.

⁵⁷ Tamże, s. IX.

⁵⁸ Tamże, s. XV.

(tzw. kanonu od szynkarzy soli); z podymnego z domów na gruncie szpitalnym; z *laudemium*⁵⁹ (Szpital Wszystkich Świętych w Wieluniu); od zgromadzeń rzemieślniczych (Szpital w Częstochowie); z dzierżaw folwarków szpitalnych; ze sprzedaży owoców i warzyw z własnych upraw; z aptek prowadzonych przez szpitale i innych dochodów nadzwyczajnych.

Warto dodać, że poza kwotami pieniężnymi wykazywano dary i zapisy osób prywatnych w postaci: domów z placami, arealów, drewna opałowego, zbóż. Wyszczególniano deputaty, nowe taryfy żywieniowe, nowopowstałe ambulatoria dla biednych w szpitalach starozakonnym w Warszawie, otwarcie sal zimowych zapewniających miejsce pobytu w szpitalach dla biednych mieszkańców Warszawy, odsyłanych tam przez policję.

Wykazywano także sumarycznie wszystkie wydatki: budowy nowych obiektów; koszty przeprowadzanych remontów; funkcjonowania administracji; najmu lokali; koszty opału, oświetlenia i prania; koszty zakupu odzieży, bielizny, pościeli, obuwia; pensje i zasługi personelu; naprawy bielizny szpitalnej; utrzymanie sprzętów i naczyń; koszty pochówków zmarłych; podatki; ubezpieczenia; utrzymanie koni i zaprzęgów (Szpital Wszystkich Świętych w Wieluniu)⁶⁰. Ponadto: utrzymanie chorych – koszty zakupu żywności, lekarstw i pijawek; żywność dla służby szpitalnej; utrzymanie mamek; wydatki nadzwyczajne – wsparcie materialne ubogich wdów i kalek; zakup leków do bezpłatnych wizyt lekarskich na wsiach (np. Szpital w Maciejowicach)⁶¹; spłaty pożyczek wziętych na budowy lub remonty obiektów szpitalnych; zakup żywności dla ubogich utrzymywanych w domach należących do placówek szpitalnych; pensje dla nauczycieli i stypendia (np. Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie)⁶².

Prowadzono różne statystyki chorych, w tym m.in.: rozróżnianie osób według stanu społecznego lub wykonywanego zawodu, z podziałem na mężczyzn (urzędnicy, lekarze, aptekarze, nauczyciele, literaci, budowniczcy, artyści, uczniowie, ogrodnicy, włóścianie, wyrobnicy, rzemieślnicy, służący, duchowni, włóczędzy) i kobiety (wyrobnice, utrzymujące się przy mężach, służące, żony wojskowych, szwaczki, akuszerki, bezdomne). Szpital Braci Miłosierdzia w Warszawie podawał również dane chorych według stanu, rodzaju chorób, wyznania⁶³, stanu osobistego, długości trwania choroby, stosunek wyleczonych chorych z lepszym wykształce-

---

⁵⁹ *Laudemium* oznaczało opłatę ponoszoną na rzecz właściciela nieruchomości. D. Wiśniewska-Jóźwiak, *Dzierżawa wieczysta i emfiteuza w polskim prawie przedrozbiorowym*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 13 (2014) nr 2, s. 143.

⁶⁰ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczyńnych w Roku 1841” (1843) s. 121.

⁶¹ Tamże, s. 189.

⁶² „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Zakładów Dobroczyńnych w Królestwie Polskim za Rok 1842” (1843) s. 100-101.

⁶³ Takie dane odnajdziemy również w sprawozdaniu Szpitala Św. Mikołaja w Busku, tamże, s. 97, w Szpitalu Ubogich w Chełmie, tamże, s. 165

niem do chorych klas niższych⁶⁴. Szpital Starozakonnych w Warszawie dodawał natomiast śmiertelność leczonych według wieku⁶⁵.

Z czasem – od 1859 roku – pojawiły się tabelarycznie sporządzone zbiorcze zestawienia średnich kosztów utrzymania jednej osoby w poszczególnych placówkach opiekuńczych i szpitalach⁶⁶. Powszechność występowania chorób wenerycznych uwzględniana była od 1860 roku w odrębnych zestawieniach⁶⁷. Od tego roku w piśmie doszła rubryka *Wykaz dóbr, lasów i innych realności należących do zakładów dobroczynnych*⁶⁸ oraz *Wykaz chronologiczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych*, gdzie wyszczególniono rok powstania⁶⁹, jak również *Wykaz domów schronienia w Królestwie*⁷⁰.

W 1865 roku odnotowano *Porównanie stosunków śmiertelności w szpitalach*, doszedł *Ruch chorych wojskowych w szpitalach cywilnych*⁷¹, także imienny wykaz zapisów i darowizn z podaniem celów i jednostki zarządzającej powierzonymi środkami⁷². W tym samym roku sporządzono *Wykaz kapitałów i funduszy przeznaczonych na zakłady dobroczynne, lecz jeszcze nieużytych na cele właściwe, z powodu niedostateczności samych funduszy lub też niemożności spełnienia warunków do zapisu przywiązanych*⁷³.

W analizowanych rocznikach odnajdziemy także obraz utrzymania niemowląt, dzieci chorych, położnic, ubogich i opieki szpitali nad każdym rodzajem niedoli. Pomimo tych zabiegów opiekuńczych skala śmiertelności niemowląt wynosiła blisko 21% w stosunku do przyjętych do szpitali. Najczęstszą przyczyną śmierci były gruźlica, ogólne zaniedbania i wyniszczenie organizmu oraz wady wrodzone. Przykładowo w 1840 roku Szpital Dzieciątka Jezus w Warszawie przyjął 1044 niemowlęta. Po zakończonym leczeniu, krewni i rodzice odebrali 8 z nich, na wychowanie we wsiach oddano 718 dzieci, do Szpitala Św. Łazarza odesłano 57, zmarło 216, na kolejny rok pozostało w placówce 45 dzieci⁷⁴. Jeśli odpłatne wiejskie mamki nie dbały należycie o dzieci, odbierano je i powierzano innym kobietom. Szpital miał wgląd w stan zdrowia swoich wychowanków – z 1839 na 1840 rok było ich ogółem 928, z 1840 na 1841 rok – 1088, z 1841 na 1842 rok – 1263⁷⁵.

⁶⁴ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1841” (1843) s. 39-43.

⁶⁵ Tamże, s. 59.

⁶⁶ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1859” (1860) s. 123-130.

⁶⁷ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1860” (1861) s. 24-26.

⁶⁸ Tamże, s. 67-103.

⁶⁹ Tamże, s. 104-107.

⁷⁰ Tamże, s. 109-120.

⁷¹ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Innych Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1865” (1867) s. 23-24.

⁷² Tamże, s. 41-58.

⁷³ Tamże, s. 183-194.

⁷⁴ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1841” (1843) s. 9.

⁷⁵ Tamże, s. 13.

Statystyki obejmowały także liczbę chorych na poszczególnych oddziałach szpitalnych: chorób wewnętrznych, epileptycznych, zewnętrznych, chirurgii, dzieci chorych, chorych na oczy, kobiet obłąkanych. Podliczano działalność Instytutu Położniczego czy szpitalnych aptek.

Każdy szpital w poszczególnych guberniach był przedstawiany statystycznie według podobnego schematu, opisanego powyżej. Zdarzało się, że niektóre nie wywiązywały się z tego obowiązku, jak np., Szpital w Piotrkowie (za 1840 rok), Szpital Starozakonnych w Zamościu (1840), Szpital Starozakonnych w Płocku (1841), Szpital Sióstr Miłosierdzia w Białym (za 1841 oraz za lata poprzedzające⁷⁶), Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności (za 1842 rok).

Znamienne, że w sprawozdaniach podkreślano działania placówek w opiece nad obłąkanymi, by ulżyć ich cierpieniu, poprzez wyposażenie przeznaczonych dla nich oddziałów w wiele udogodnień, by czuli się bezpieczni i nie mieli poczucia izolacji. Zadbano w nich o zatrudnienie, zapewniono rozrywkę, cierpliwą, przyjazną opiekę lekarską, co było rękojmą skuteczności kuracji.

W 1836 i od 1859 roku zamieszczano sporadycznie również inne materiały, wykraczające poza dotychczasowy schemat sprawozdawczy. Jako pierwszy materiał pojawił się opis sytuacji dzieci porzuconych we Francji⁷⁷. Był to fragment raportu pt. *Recherches sur les enfants-trouvés, et les enfants illégitimes en Russie, dans le reste de l'Europe, en Asie et en Amérique* przetłumaczony na język polski autorstwa Rzeczywistego Radcy Stanu Uniwersytetu Petersburskiego M. de Guroffa, wysłanego przez rząd w latach 1824-1825 w celu zapoznania się z działalnością zakładów „dla podrzutków i dzieci nieprawych”.

Z uwagi na rozrost działań opieki dobroczynnej zakonników Świętego Ducha, zwanymi braćmi szpitalnymi⁷⁸ zamieszczono przedruk artykułu lekarza Michała Zieleniewskiego z „Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” z 1858 roku, opisującego funkcjonowanie opieki zorganizowanej przez to zgromadzenie⁷⁹.

Od tego rocznika redakcja, rozpoczęła prezentację poszczególnych zgromadzeń zakonnych zajmujących się opieką i leczeniem chorych oraz ich zasłużonych postaci. Opublikowano artykuł, będący rysem historycznym chrześcijańskich zakładów dobroczynnych w dawnej Polsce oraz opis dobroczynności w Wilnie w 1820 roku⁸⁰. Zaprezentowano także Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia

⁷⁶ „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1840” (1842) s. 174.

⁷⁷ *O podrzutkach we Francji*, „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1836 tudzież Lista osób, które do jej składu i rad szczegółowych szpitali w tym roku należały” (1838) s. 204-214.

⁷⁸ Inaczej duchacze, czyli Zakonnicy Szpitalni Ducha Świętego (Zakon Braci Szpitalnych Ducha Świętego), od 1700 roku przemianowani na Kanoników Regularnych od Ducha Świętego. Zob. E. Breza, *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich*, „Slavia Occidentalis”, 69 (2012) s. 57.

⁷⁹ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1858” (1859) s. 181-188.

⁸⁰ J. D., *Rzut oka historyczny na zakłady pobożno-dobroczynne w krajach dawnej Polski i na jej w tym przedmiocie zakono-dawstwo*, tamże, s. 189-202.

Św. Wincentego a Paulo, historię ich sprowadzenia do Polski oraz opisano placówki opiekuńcze, którymi kierowały⁸¹. Zamieszczono biografię śp. ks. Piotra Gabriela Baudouina (1689-1768), przybyłego z Francji kapłana Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Warszawie, założyciela Szpitala Dzieciątka Jezus, opracowaną na podstawie rękopisu z archiwum zgromadzenia⁸². W kolejnym roku zamieszczono dokumenty archiwalne ze Szpitala Dzieciątka Jezus⁸³ oraz historię Szpitala Św. Ducha w Warszawie od 1539 do 1738 roku⁸⁴.

Stałą praktyką stało się udostępnianie testamentów różnych ludzi. Przykładowo polskiego działacza oświeceniowego, pisarza politycznego, publicysty, Stanisława Staszica, byłego ministra stanu Królestwa Polskiego⁸⁵, zmarłego w Warszawie w 1826 roku oraz postanowienie Rady Administracyjnej z 7 października 1826 roku zatwierdzające jego zapisy na cele „pobożne i dobroczynne poczynione”⁸⁶. Udostępniono też m.in. testament hr. Wiktora Komorowskiego, „mocą którego w celu ulepszenia losu rolników osiadłych w dobrach Nieszkowie, Słaboszewie, Wymysłowie i Kropidle przeznaczył złp 66 000, od których procent służy: na utrzymanie magazynu zbożowego, pokrycie kosztów kuracyi chorych, na opatrzenie ubogich i na nagrody dla odznaczających się w rolnictwie”⁸⁷.

Dla poszerzenia wiedzy zainteresowanych oraz, by wdrożyć nowoczesne metody leczenia w podległych zakładach leczniczych i opiekuńczych w Królestwie Polskim, publikowano specjalistyczne artykuły z różnych dziedzin medycyny, prezentujące osiągnięcia i organizację leczenia w innych krajach. Ich autorami byli nie tylko lekarze. Przykładowo lekarz Romuald Płaskowski (1821-1896)⁸⁸ zdał 128-stronicowy, wnikliwy, zawierający także wiele danych statystycznych raport ze swojej naukowej podróży odbytej celem zwiedzenia francuskich nowoczesnych zakładów psychiatrycznych w latach 1858 i 1859⁸⁹. Z kolei ekonomista,

⁸¹ X. T. Wasiłowski, *Wiadomość o Zgromadzeniu Panien Miłosierdzia w Królestwie Polskim*, tamże, s. 203-210.

⁸² *Vita. R. D. Gabrielis Petri Baudoi. S. C. Miss.*, „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1859” (1860) s. 314-317.

⁸³ *Dokumenta tyżące się Fundacji Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*, „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1860” (1861) s. XXXV-XLX.

⁸⁴ *Dokumenta dotyczące się Szpitala Św. Ducha w Warszawie*, tamże, s. I-XXXIII.

⁸⁵ M. Czeppe, Z.J. Wójcik, *Staszic Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 42, red. A. Romanowski, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 540-551.

⁸⁶ J. W. Bandtkie, *W imieniu Najjaśniejszego Mikołaja I Cesarza Wszeh Rossyi Króla Polskiego Rada Administracyjna Królestwa*, „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1858” (1859) s. 211-216.

⁸⁷ „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1858” (1859) s. 318-323.

⁸⁸ J.W. Chojna, *Płaskowski Romuald*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław [i in.] 1981, s. 705-706.

⁸⁹ R. Płaskowski, *Zdanie sprawy doktora medycyny, lekarza delegowanego do zwiedzenia znakomitych zakładów zagranicznych dla leczenia obłąkanych i obeznania się z psychiatryką. Rok 1858 i rok 1859*, „Zdanie Sprawy z Działań Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1859” (1860) s. 185-313.

filozof i polityk hr. August Cieszkowski (1814-1894)⁹⁰ opisał swoje wrażenia na temat funkcjonowania ochronek wiejskich dla dzieci w Anglii oraz przedstawił ich inicjatora, filantropa Roberta Owena (1771-1858)⁹¹.

Do wiadomości podawano projekty ustaw, np. dla kas pożyczkowych przy Warszawskim Towarzystwie Dobroczynności⁹². Dołączono też *Wykaz ludności Szpitala Dzieciątka Jezus od 1732 do końca 1858* oraz *Wykaz dochodów wszelkich Szpitala Dzieciątka Jezus z lat dawnych i następnych, to jest od założenia tegoż w 1736 roku do końca 1858*, a także *Wykaz wszelkich wydatków Szpitala Dzieciątka Jezus z lat dawnych i następnych, to jest od założenia tegoż w 1736 roku do końca 1858*⁹³.

Spis treści (Spis przedmiotów) publikowano najprawdopodobniej dopiero od 1866 roku, co umożliwiałoby łatwiejsze odnajdowanie szukanych zagadnień. Jednak dopiero w 1867 roku ujawniono listę płac Rady Głównej Opiekuńczej⁹⁴.

Zakłady dobroczynne w każdym państwie są dowodem na to, że niesienie pomocy potrzebującym wpisuje się w zakres działań dla dobra społeczeństwa, pokazuje, że jest chrześcijańskim obowiązkiem. W Kongresówce, wzorem Francji, Anglii czy Niemiec, powstała organizacja, która nadzorowała zorganizowaną opiekę nad szpitalami i innymi placówkami zajmującymi się niesieniem pomocy we wszelkich niedolach – Rada Główna Opiekuńcza. Rzetelnie raportowała dokonania w zakresie szpitalnictwa i dobroczynności w Królestwie Polskim w wydawanych przez siebie rocznikach.

Przeprowadzona jakościowa analiza zawartości periodyku za lata 1833-1869[1870] dowiodła, że zamieszczone w nim informacje stanowią wiarygodne źródło do badań nad placówkami opiekuńczymi i szpitalami w Królestwie Polskim podległymi Radzie Głównej Opiekuńczej w ramach temporalnych przedstawionych w tytule, ponieważ dokumentują najróżniejsze aspekty funkcjonowania tych placówek. Odnajdziemy w nich całą historię zakładów dobroczynnych Królestwa Polskiego, opisy statystyczne, systemy budowania szpitali, ich wyposażenia, organizacji pracy, personelu medycznego, dzieje zarządu służby zdrowia, jak również bractw, zakonów i różnych stowarzyszeń biorących udział w dobroczynności krajowej i lecznictwie.

Wszystkie zbadane roczniki są bezcennym uzupełnieniem trzynomowej publikacji zatytułowanej *Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobro-*

---

⁹⁰ H. Mościcki, *Cieszkowski August*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 62-66.

⁹¹ A. Cieszkowski, *O ochronach wiejskich*, „Zdanie Sprawy z Działan Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1860” (1861) s. 1-19.

⁹² „Zdanie Sprawy z Działan Szpitali i Instytutów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1860” (1861) s. 121-123.

⁹³ Tamże, s. 27-59.

⁹⁴ *Skład osobistego Biura Rady Głównej Opiekuńczej oraz wysokość płac na r. 1867 budżetem zatwierdzonych*, „Zdanie Sprawy z Działan Szpitali i Innych Zakładów Dobroczynnych w Królestwie Polskim za Rok 1867” (1868) s. 203.

czynnych w Królestwie Polskim⁹⁵, wydanej przez Redakcję „Gazety Lekarskiej” w 1872 roku w Warszawie w drukarni Józefa Bergera przy ul. Daniłowskiej 619⁹⁶. Pozycja ta uwzględnia szerzej niż analizowany periodyk ewolucję szpitalnictwa i dobroczynności w wiodących krajach europejskich.

Oba wydawnictwa przede wszystkim pokazują ogromny wysiłek charytatywnych organizacji chrześcijańskich i starozakonnych, niosących pomoc i opiekę potrzebującym ludziom bez względu na ich wyznanie, płeć, status społeczny czy wiek.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Bartoszewicz Julian, *Historia Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*, Warszawa 1870.
- Czajewicz Filip, *Rys historyczny Szpitala Śgo Rocha w Warszawie*, Warszawa 1872.
- Giedroyć Franciszek, *Rys historyczny Szpitala św. Łazarza w Warszawie*, Warszawa 1897.
- Mościcki Henryk, *Cieszkowski August*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Kołopczyński, Kraków 1938, s. 62-66.
- Nowicki Władysław, *Dzieje Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie 1817-1917. Z okoliczności jubileuszu tegoż Instytutu dnia 23 października 1917 r.*, Warszawa 1918.
- Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1872.
- Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim*, t. 2, Warszawa 1872.
- Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim*, t. 3, *Szpitala w Guberni Warszawskiej*, Warszawa 1872.
- Seltzer Feliks, *Szpital Starozakonnych w Warszawie. Szkic historyczno-statystyczny (z autentycznych źródeł)*, Warszawa 1870.
- Walczakiewicz Franciszek, *Dzieje Instytutu Moralnej Poprawy Dzieci i krótka historia kościoła w Mokotowie*, Warszawa 1898.

Prasa

- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” (1817, 1834, 1842).
- „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku...” (1833-1869[1870]).

---

⁹⁵ Zob. szerzej: *Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1872; *Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim*, t. 2, Warszawa 1872.

⁹⁶ Trzeci tom dotyczy tylko szpitali w guberni warszawskiej. Zob. *Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim*, t. 3, *Szpitala w Guberni Warszawskiej*, Warszawa 1872.

Opracowania

- Bartkowiak Edyta, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2 (2011) s. 289-319.
- Bęc Maria, *Dzieje i rozwój opieki zdrowotnej w Sandomierzu w latach 1795-1939*, Sandomierz 2016.
- Błażkiewicz Henryk, *Parafia Pilica w latach niewoli narodowej*, „Nasza Przeszłość”, 59 (1983) s. 255-271.
- Breza Edward, *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich*, „Slavia Occidentalis”, 69 (2012) s. 45-80.
- Chojna Jan W., *Płaskowski Romuald*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław [i in.] 1981, s. 705-706.
- Czepe Maria, Wójcik Zbigniew J., *Staszic Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 42, red. A. Romanowski, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 540-551.
- Giełżyński Witold, *Prasa warszawska 1661-1914*, Warszawa 1962.
- Gretekowski Andrzej, *Posługa szpitalna sióstr szarytek w Pułtusku w latach 1727-1980*, „Notatki Płockie”, 60 (2015) nr 2, s. 3-7.
- Gretekowski Andrzej, *Siostry szarytki w Szpitalu św. Trójcy w Płocku*, „Notatki Płockie”, 50 (2005) nr 2, s. 6-10.
- Grinberg Daniel, Mazur Elżbieta, Pawlak Grażyna, Sadowski Maciej, *Res sacra miser. Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Warszawa 2015.
- Janicka Danuta, *O zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa w II Rzeczypospolitej (1918-1939). Studium historycznoprawne*, „Archiwum Kryminologii”, 41 (2019) nr 1, s. 465-495.
- Jurczak Helena Anna, *Siostra Augusta Sikorska (1834-1919)*, „Nasza Przeszłość”, 86 (1996) s. 247-310.
- Kępski Czesław, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka*, Lublin 2002.
- Kępski Czesław, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815-1914)*, Lublin 1993.
- Kierzek Andrzej, *Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie w latach siedemdziesiątych XIX stulecia*, „Otorinolaryngologia”, 14 (2015) nr 2, s. 74-78.
- Koba Stanisław, *Z historii lecznictwa kieleckiego XIX wieku*, Kielce 1973.
- Lewandowska Dorota, *Organizacja opieki i pomocy społecznej oraz dobroczynności w Królestwie Polskim. Rada Główna Opiekuńcza Szpitali. Towarzystwa dobroczynne (1817-1870)*, w: *Urzędnicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. nauk. A. Kulecka, Warszawa 2017, s. 203-224.
- Łobozek Marcin Maksymilian, *Szpital Św. Jana Bożego w Warszawie (1650-1944)*, w: *Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu*, red. S. Stabryła, R.M. Zawadzki, Kraków 2003, s. 109-122.
- Marcinkowski Jerzy T., Bajek Anna, Galewska Irena, *Historia szpitalnictwa w Kaliszu*, „Hygeia Public Health”, 46 (2011) nr 2, s. 293-297.
- Markiewiczowa Hanna, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814-1914*, Warszawa 2002.
- Mazur Elżbieta, *Dobroczynność w Warszawie w XIX wieku*, Warszawa 1999.
- Mazur Elżbieta, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa 2008.
- Mądzik Marek, *Z dziejów hrubieszowskich zakładów dobroczynnych w XIX stuleciu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia”, 54/55 (1999/2000) s. 389-398.

- Osiecka Małgorzata, *Szpitala warszawskie w świetle akt Komisji Województwa Mazowieckiego z lat 1815-1867*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 24 (2017) s. 207-221.
- Podgórska-Klawe Zofia, *Od hospicjum do współczesnego szpitala. Rozwój historyczny problematyki szpitalnej w Polsce do końca XIX wieku*, Wrocław [i in.] 1981.
- Podgórska-Klawe Zofia, *Szpitala warszawskie 1388-1945*, Warszawa 1975.
- Prasa polska w latach 1661-1864*, pod red. J. Łojka, Warszawa 1976.
- Prasa polska w latach 1864-1918*, pod red. J. Łojka, Warszawa 1976.
- Puszka Alicja, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Zakonu Sióstr Miłosierdzia Wincentego à Paulo w Lublinie w XIX i XX wieku*, Lublin 2013.
- Schletz Alfons, *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce. Karta z dziejów społecznych Kościoła*, Kraków 1960.
- Sekulski Jerzy, *Encyklopedia Radomia*, Radom 2012.
- Siemion Janusz, *Dzieje miasta i gminy Szczuczyn*, Szczuczyn 2013, <http://bckszczuczyn.pl/wp-content/uploads/2021/03/Dzieje-miasta-i-gminy-Szczuczyn.pdf> (dostęp: 10.05.2021).
- Surdacki Marian, *Szpitala w służbie dawnego społeczeństwa polskiego. Próba typologizacji*, „Medycyna Nowożytna”, 23 (2017) z. 1, s. 7-52.
- Urbanek Bożena, *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809-1914*, Wrocław [2001].
- Wiśniewska-Józwiak Dorota, *Dzierżawa wieczysta i emfiteuza w polskim prawie przedrozbiorowym*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 13 (2014) nr 2, s. 133-145.

**CHRZEŚCIJAŃSKIE I STAROZAKONNE SZPITALA
NA ŁAMACH CZASOPISMA „ZDANIE SPRAWY Z CZYNNOŚCI
RADY GŁÓWNEJ OPIEKUŃCZEJ INSTYTUTÓW DOBROCZYNNYCH
W ROKU...” (1833-1869[1870])**

Streszczenie

W latach 1832-1870 w Królestwie Polskim funkcjonowała Rada Główna Opiekuńcza (Rada Główna Opiekuńcza Szpitali), która edytowała własny periodyk (rocznik) pt. „Zdanie Sprawy z Czynności Rady Główniej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku...”. Czasem ukazywał się on nieregularnie i często zmieniał tytuł. Pierwszy rocznik datowany na 1833 rok opuścił prasy drukarskie w 1834 roku, a ostatni z 1870 roku ukazał się w 1872 roku, czyli już po likwidacji Rady Główniej Opiekuńczej. Analizowany w artykule periodyk edytowany był w Warszawie i miał charakter urzędowy oraz normatywno-prawny. Publikowany był w języku polskim, a po powstaniu styczniowym w wersji polskiej i rosyjskiej; tylko ostatni tom wydano w języku rosyjskim. Periodyk wychodził w okresie wzmogionych przemian zachodzących w zakresie funkcjonowania opieki zdrowotnej i dobroczynności publicznej. Wówczas bowiem ukształtował się dzisiejszy typ szpitali zajmujących się leczeniem. Z racji nadzoru nad placówkami leczniczymi i dobroczynnymi (religijnymi, świeckimi, prywatnymi), otrzymywane od nich sprawozdania stanowiły podstawę do prezentowania na łamach analizowanego rocznika szczegółowych danych dotyczących ich działalności w latach 1833-1870.

Celem artykułu jest ukazanie periodyku jako wiarygodnego źródła do badań nad wieloaspektowym funkcjonowaniem oraz finansowaniem chrześcijańskich i starozakonnych szpitali, a także zakładów dobroczynności publicznej działających w Królestwie Polskim i będących pod zarządem Rady Głównej Opiekuńczej. Dzięki systematycznie publikowanym listom osób należących do Rady Głównej Opiekuńczej oraz Rad Opiekuńczych Powiatowych i Szczegółowych w roku sprawozdawczym, mamy przegląd osób aktywnych na tym polu we wszystkich guberniach Królestwa Polskiego w latach 1833-1870.

Reasumując, w analizowanych rocznikach odnaleźć można historię zakładów dobroczynnych funkcjonujących w Królestwie Polskim, składy osobowe zarządów instytucji zajmujących się ochroną zdrowia, systemy funkcjonowania szpitali, ich wyposażenie, organizację pracy, listę personelu medycznego oraz bractw, zgromadzeń zakonnych i różnych stowarzyszeń biorących udział w dobroczynności oraz lecznictwie.

Słowa kluczowe: prasa polska; prasa urzędowa; szpitale; towarzystwa charytatywne; Królestwo Polskie; XIX wiek